

Література:

1. Коломийчук В. С., Шевчук Л. Т., Шульц С. Л. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону (методологія, методи, практика). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 278 с.
2. Ревайкин А. С. Уровень жизни населения (Методология и проблемы регионального исследования). – М.: Наука, 1989. – 144 с.
3. Рівень і якість життя населення: Монографія / Під аг. ред.. Є.П. Кушнар'єва. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2004. – 272 с.

Summary:

Yaroslav Shtokalo. THE METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE LEVEL OF LIFE OF POPULATION ESTIMATION OF REGION.

The methodological approaches to the level of life of population estimation are conducted not only according to separate groups of people and farms, but in territorial aspect as well. It gives the possibility to determine the territorial differences in the amount of indexes, and to outline the regions with the different integrative level of life of population indexes.

Надійшла 28.10.2008р.

УДК 911.3

Наталія СМОЧКО, Олег САДОВНИК

АНАЛІЗ ДЕМОГЕОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ НЕГАТИВНИХ ЗМІН

Однією з найскладніших проблем в Україні, що викликає занепокоєння у вчених та громадськості, є - демографічна ситуація. Вона характеризується поступовим скороченням чисельності населення, як наслідок його негативного механічного та природного руху. Останній, сформувався внаслідок спаду народжуваності та зростання смертності, що негативно позначається на тривалості життя, статеві-віковій структурі, формуванні працересурсного потенціалу в країні в цілому та Закарпатській області, зокрема.

Всі названі проблеми роблять демогеографічні дослідження території України дуже актуальними. Різним аспектам цього напрямку присвячені праці багатьох вчених географів та демографів: Ю. Пітюренка, О. Хомри, Ф. Заставного, М. Фашевського, А. Доценка, В. Покшишевського, А. Степаненка, О. Заставецької, Б. Заставецького, Д. Стеценка, І. Прибуткової, Є. Янковської, В. Джамана та ін.

Вияснити причинно-наслідкові зв'язки негативних змін демогеографічної ситуації Закарпатської області, оцінити їх масштаби та передбачити подальший розвиток є метою даного дослідження. Це завдання можна виконати за допомогою методу поздовжнього дослідження, що базується на даних реальної генерації.

У сучасній демографії цей метод використовують достатньо широко. Вперше на Україні він був застосований В.С. Стешенко для вивчення народжуваності [8].

Поздовжній аналіз, відомий також як когортний метод або метод реальної генерації. Він передбачає вивчення та дослідження демографічних процесів, які відбулися в певній когорті, тобто сукупностях людей, які одночасно ввійшли в якийсь демографічний стан. Кожна когорта визначена демографічною подією, настання якої об'єднує людей в когорту, та календарним періодом її формування. При цьому при описанні та аналізі того чи того демографічного процесу періодом формування реальної когорти вважають період настання демографічної події, яка передувала тій події, частоту якої вимірюють. Отже, в реальній когорті всі демографічні події, настання яких об'єднує людей у когорті, відбуваються у певному інтервалі календарного часу [5].

Джерелами для поздовжнього аналізу є ретроспективні дані отримані на основі переписів та спеціальних соціологічних обстеженнях населення, а також дані поточного

обліку за низку років, опрацьовані у розрізі генерації. Основною кагортою – об'єктом такого напрямку дослідження виступає населення, що проживає в межах адміністративної області, а також кагорти адміністративних районів та інших елементів територіальної системи розселення. Для всіх них будуть притаманні свої специфічні демографічні події та процеси, що власне і дозволяють виділяти певні кагорти та територіальні спільності населення.

Закарпатська область як об'єкт даного геодемографічного дослідження характеризується певними особливими та притаманними лиш їй особливостями демографічної ситуації (відображають основні якісні та кількісні характеристики сучасного стану населення: його чисельність, національний склад, статеві-вікову структуру (це склад і співвідношення людей різної статі і різних вікових груп), природний та механічний приріст населення, його щільність, міграції, тривалість життя і т.д.) та чинниками її формування.

За своїм геополітичним розташуванням це найбільш західна та єдина з областей України, яка межує з чотирма зарубіжними країнами – Угорщиною, Польщею, Румунією і Словачією. Це відбилось на життєдіяльності та національному складі населення. За даними перепису населення 2001р. на території області проживають представники понад 100 національностей і народностей. Як засвідчують дані, переважна більшість (80,5%) населення області – українці, 12,1 відсотка становить населення угорської національності, румунської – 2,6, російської – 2,5 відсотка. Проживають також цигани (1,1%), словаки (0,5%), німці (0,3%) та інші (0,4%).

Чисельність наявного населення Закарпатської області на 1 січня 2008 року склала 1242,5 тис. осіб, що становить 2,7 % населення України. За його кількістю область посідає 17 місце серед інших регіонів країни.

За період, що аналізується (1995-2007 рр.), населення області спостерігається тенденція до його зменшення, в сукупності на 46,3 тис. осіб, що становить 3,4 відсотка, за рахунок природного та механічного руху населення. Найбільш чисельним було населення у 1995 році (1288,8 тис. осіб), але вже з наступного року почався процес скорочення населення. Упродовж минулого року в області відбулося скорочення населення на 1621 особу, в порівнянні з попереднім роком.

У сумарному рейтингу показників природного руху населення, який виступає середньою величиною рангових місць за коефіцієнтами народжуваності й смертності Закарпатська область – єдиний регіон України, де відбувся природний приріст населення, для всіх інших областей була властива депопуляція населення. Даний показник в області у 2006р. склав 631 особу. Це сталося за рахунок як збільшення кількості народжених, так і зменшення кількості померлих, в основному за рахунок міської місцевості. З 1995 року до 2002 рівень народжуваності переважав у сільській місцевості, а з кожним наступним роком до нині ситуація змінилася в протилежну сторону. В сільській місцевості відбувся незначний природний приріст (скорочення) населення – 2 особи. Ця тенденція є небезпечною особливо враховуючи той факт, що частка сільського населення є найвищою серед інших областей України і становить 59%.

Аналіз природного приросту в територіальному аспекті показує, що найвищі коефіцієнти у Тячівському (2,8), Рахівському (2,7), Іршавському (1,9) та Виноградівському (1,9) районах; а також у містах Хусті (1,6), Ужгороді (1,1) та Мукачеві (0,5).

За вісім місяців 2008р. порівняно з попереднім роком кількість народжених в цілому зросла на 780 осіб або на 5,0 %. За показником сумарної народжуваності (13,3‰) Закарпатська область знаходиться на 2 місці серед інших регіонів України, після Рівненської (13,6‰). На територіях окремих адміністративно-територіальних одиниць області він був ще вищий, зокрема, в м. Хуст, Виноградівському, Воловецькому, Перечинському, Рахівському, та Свалявському районах рівень народжуваності становив 13,4-15,2‰ районах, а це відповідно від 224 до 489 осіб. Все це підтверджує статус Закарпаття як області з наймолодшим населенням – середній вік її мешканця 32,3 роки, при середньоукраїнському

показнику – 36,5 років.

Попри названі позитивні риси народжуваності високими залишається показники смертності населення. Аналіз динаміки смертності в регіоні, показує незначний спад порівняно з попереднім роком, її показники знизились на 557 осіб або на 3,4%. Але за весь період (1995-2007 рр.) дослідження зафіксовані найвищі сумарні коефіцієнти смертності в сільській місцевості (12,4‰). Найвищий його рівень зафіксовано в Великоберезнянському, Перечинському, Ужгородському, Берегівському та Мукачівському районах, де він коливався від 14,3 до 17,2‰.

Вцілому незначна народжуваність та високі показники смертності населення Закарпатської області визначаються цілою низкою чинників:

- важким соціально-економічним становищем більшої частини жителів області (ВРП, у розрахунку на одну особу, 5373грн. – 25 місце серед регіонів (2006 р); безробіття – 3,4% (12 місце, 2006 р.);
- переважанням в структурі населення людей старшого віку, внаслідок трудової міжрегіональної та міждержавної міграції працездатного населення з подальшою зміною постійного місця проживання;
- складним матеріальним становищем сільського населення, що зумовлене зниженням рівня життя і низькою якістю життя, що зумовлена незадоволеністю сукупністю параметрів умов праці й побуту людей – якістю житлових умов, забезпеченістю продуктами харчування, одежею, взуттям, організації відпочинку та рекреації, що викликають невпевненість у майбутньому і небажання народжувати дітей;
- низькою санітарною культурою населення, його ставленням до свого здоров'я, недотримання необхідних санітарно-гігієнічних умов життєдіяльності, поширенням шкідливих звичок, що призводить до хронічних захворювань та скорочення очікуваної тривалості життя;
- прискоренням ритму життя, низькі показники залучуваності населення до різних видів спорту, заняття фізичною культурою;
- погіршення екологічної ситуації (внаслідок аварії на ЧАЕС, несприятливі фізико-географічні процеси, особливо в гірській місцевості);
- загрозу для життя становлять також продукти науково-технічного прогресу: телебачення, сучасні засоби зв'язку, комп'ютеризація, побутові прилади та ін..

Отже, більшість вказаних чинників сучасної демографічної ситуації в області та на Україні в цілому зумовлена погіршенням показників якості життя громадян.

Категорія „якість життя” населення розглядається нами як комплексна характеристика соціально-економічних, політичних, культурно-ідеологічних, екологічних чинників і умов існування особи, положення людини (населення) в суспільстві. Вона також припускає: чисте оточуюче середовище; особисту і національну безпеку; політичні і економічні свободи; інші умови людського благополуччя (в тому числі і духовні), що важко піддаються кількісному вимірюванню.[6.]

Якість життя – це інтегральна оцінка умов життєдіяльності певної когорти. Одним з основних показників є створення для населення сприятливих життєвих умов, а саме забезпеченість та ступінь благоустрою житлового фонду, що особливо важливо для молодих та новостворених сімей.

Аналізуючи динаміку житлового фонду Закарпатської області (табл.1) спостерігається стабільне збільшення його загальної площі. З кожним наступним роком зменшується число сімей, які чекають на житло, хоча за 10 років в 2 рази зменшилась кількість наданих квартир різним верстам населення, які стоять в квартирній черзі.

Якщо проаналізувати кількість будинків за формою власності, то перевагу має приватна власність – 25872 тис. м², державна та комунальна – 806 тис. м². В сільській місцевості зареєстровано на 8044 тис. м² більше приватних форм власності, ніж в міській. По районах

області за період з 1995-2006рр. Найбільший житловий фонд (тис. м²) зареєстровано в Тячівському (3835), Іршавському (2518), Виноградівському (2476) районах та м. Ужгороді (2294).

Таблиця 1.

Динаміка житлового фонду Закарпатської області

	Загальна площа, млн. кв м	Темп до попереднього року, %	Забезпечення населення житлом		Квартирна черга та надання житла сім'ям	
			Україна	область	Надано квартир, одиниць	Кількість сімей, що чекали житло, одиниць
1995	23,6	104,5	19,2	18,4	369	22680
2000	25,2	102,6	20,7	19,8	314	15009
2001	25,4	100,7	-	-	-	-
2002	25,6	100,7	-	-	-	-
2003	25,8	100,8	21,8	20,8	140	12621
2004	26,1	101,2	21,8	21	165	12407
2005	26,4	101,1	22,0	21,2	120	11749
2006	26,7	101,1	22,2	21,5	174	11633

*За даними головного управління статистики у Закарпатській області

Досить складною залишається ситуація з обладнанням житлового фонду, про що засвідчують офіційні дані. Аналіз показників вказує, що 57,6 % від загальної площі будинків оснащені всіма видами комунальних благ (крім оснащенням гарячим водопостачанням – 22,7%), що свідчить про середній рівень благоустрою житла закарпатських жителів. У 2006 році зафіксовано найвищі показники обладнання житлового фонду за останні 10 років.

Відмічається зворотній зв'язок між забезпеченістю житлом всіма видами комунальних благ та народжуваністю. Це пояснюється тим, що кожна народжена дитина збільшує величину сім'ї в 1,5-2 рази, тоді як поліпшення житлових умов конкретних сімей відбувається значно рідше і на меншу частку. Недостатня та неповноцінна забезпеченість житловою площею значно знижує рівень народжуваності, впливає на формування інституту сім'ї. В основному житлові умови на народження першої дитини не мають значного впливу, тільки після їх покращення в більшості сімей зважуються на народження другої, третьої та ін. дітей в сім'ях.

На процес відтворення впливають також динаміка шлюбності, репродуктивна установка, сімейний склад, соціальна структура суспільства.

Україна завжди була країною традиційно високої й ранньої шлюбності, що відзначається і в Закарпатській області.

Всього зареєстрували шлюб у 2006 році 9621 особи, що на 594 особи більше, ніж в попередньому році, з них віком:

- до 16 рр.: чоловіків не було жодного, жінок – 15 осіб;
- 16-19 рр.: 356 чол., 3010 жінок;
- 20-24 рр.: 4179 чол., 3893 жінок;
- 25-29 рр.: 2734 чол., 1171 жінок.

Після 30 років спостерігається різке зниження одружуваності, як у чоловіків, так і у жінок, що також впливає на процес відтворення. Сумні цифри зафіксовані у динаміці розлучуваності, тобто розпаду подружніх пар у генерації, внаслідок розірвання шлюбу.. якщо у 1995 році в області зареєстровано 2551 розлучення, то через 11 років число збільшилось на 323 одиниці. Основними причинами таких подій є економічне становище сімей, що відображається на рольовій поведінці їх членів, що супроводжується зниженням потреби у дітях, яка визначає специфіку репродуктивної поведінки. Незначна частина розлучених осіб вступає в зареєстровані повторні шлюби, маючи практику з попереднім шлюбним життям та отриманням законодавчого розлучення. Більшість з них надає перевагу консенсуальному (громадянському), тобто незареєстрованому шлюбу, який можна в будь-

який момент розірвати, без будь-яких формальностей. Цей фактор також негативно впливає на кількість народжених. Адаже не кожна жінка наважиться народити 2-3 й більше дітей поза шлюбом. Незважаючи на це частка дітей народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі зростала, досягнувши у 2006 році максимального значення – 15,0%, що склало 2477 осіб (19,6% - у міських поселеннях, 12,1 – у сільських), при всеукраїнському показнику – 20,4%.

Аналізуючи наявність розлучень в залежності від кількості спільних дітей, то в області чітко простежується зменшення частки розірвання шлюбу, при умові, що сім'я має статус багатодітної, тобто складається з трьох і більше дітей, а саме в м. Чоп – жодного розлучення, м. Мукачево – 1, Берегівський та Воловецький райони – по 1. В Закарпатській області нараховується 281 сім'я, в якій є більше ніж 10 дітей, усього проживає 15225 багатодітних сімей. Найбільше їх в Тячівському, Міжгірському та Рахівському районах. Отже, багатодітні сім'ї є запорукою цілісної сімейної структури.

Визначальним фактором чисельності населення є показник продуктивності шлюбу, тобто кількість народжених дітей у шлюбної пари.

Головною причиною зниження шлюбної народжуваності є її внутрішньосімейний мікроклімат, що супроводжується впливом багатьох зовнішніх факторів: екологічних, економічних, психологічних, моральних. Донедавна вважалось, що продуктивність шлюбу залежить від структурних чинників: структура населення за статтю, віком, шлюбним станом та станом плідності, на сучасному етапі “першорядного значення набули репродуктивні установки, мотиви, плани та їх реалізація у практиці внутрішньосімейного регулювання дітонародження самими членами подружжя” [5].

Репродуктивний період жінки в основному становить 25 років – з 18 до 43 років. Найбільша кількість дітей народжена жінками віком 20-24 рр. (5850 осіб).

В залежності від планування сім'ї в Закарпатській області найбільша частка домогосподарств, які мають одну дитину – 56,4%, двох – 30,5%. В порівнянні з 2000 роком у 2005 році спостерігається тенденція до збільшення сімей, які складаються з трьох і більше дітей: з 10,7% до 13,7%. На репродуктивну установку впливають психічний регулятор, умови та рівень життя особистості або шлюбної пари, ускладнення екологічної ситуації після аварії на ЧАЕС, вік, неможливість народжувати дітей (безпліддя) та ін.

Велику вплив на якість життя та демографічну ситуацію в області мають: духовні та чинники моралі, адже мета не лише народити дитину, а виростити повноцінну здорову, всебічно-розвинену особистість, пристосовану до складних умов сучасного життя; та якість (здоров'я) населення. Адаже здоров'я всього населення є головним індикатором соціально-економічного та психологічного розвитку нації. Основними його регуляторами являються: стан природного середовища, рівень споживання товарів та послуг, ведення здорового способу життя.

Природно-екологічні чинники посідають значне місце у формуванні здорової особистості. Надмірна концентрація промислового виробництва, транспорту у населених пунктах здійснює потужний техногенний вплив на навколишнє середовище і негативно впливає на людське здоров'я. Екстенсивне сільське господарство, яке призводить до неефективного використання сільськогосподарських угідь як державними, так і приватними структурами у всіх районах (і це при малоземеллі), надмірна хімізація, застаріле обладнання та технології, необґрунтоване вирубування Карпатських лісів, що веде за собою ряд інших несприятливих процесів, призвели до вкрай небезпечного доквілля.

Викиди шкідливих речовин стаціонарними джерелами забруднення Закарпатської області в атмосферне повітря зросли з 606 кг на кв.м. та 6 кг на одну особу (в 2000 р.) до 893 кг на кв.м. та 9,1 кг на одну особу (2006 р.), що в загальному становить 7729 т (2000 р.) і 11393 т (2006 р.). В адміністративному розрізі (2006 р.) найбільша частка припадає на м.

Мукачєво (2150 т), Воловецький (2048 т), Свалявський (1793 т), Ужгородський (1782 т) райони.

Різне збільшення кількості усіх типів автомобілів з 107,9 тис.од. (1990 р.) до 181,8 тис.од. призвело до підвищення рівня шкідливих викидів в атмосферу пересувними засобами з 23,5 тис.т (1995р.) до 39,3 тис.т (2006р.). У три рази зменшилось споживання (використання) свіжої води з 144 млн.м³ (1990р.) до 43 млн.м³ (2006).

Найчутливішим показником, який характеризує вплив навколишнього середовища на людину є захворюваність населення.

Аналізуючи динаміку розвитку різних видів хвороб (1990-2006 рр.), можна зробити наступні висновки:

1. Зменшилась кількість хворих на окремі інфекційні хвороби:

- вірусний гепатит – з 3637 до 946;
 - кір - з 137 до 1;
 - кашлюк – з 14 до 0;
 - грип і ГРВІ – 166823 до 118109;
- та на розлади психіки і поведінки людей – з 2149 до 1289 осіб.

2. Збільшились показники захворювань на:

- злякисні новоутворення – з 11391 до 14638;
- активний туберкульоз – з 1994 до 2712;
- алкоголізм і алкогольний психоз з 16437 до 17544;
- наркоманію та токсикоманію – з 129 - 261осіб.

Отже, спостерігаються негативні зміни у динаміці важковиліковних хвороб та хвороб, які найчастіше приховуються хворими, тому їх офіційні показники занижені. Сучасний їх перебіг накладає негативний відбиток на демографічну ситуацію в Закарпатській області.

Структура причин смерті у 2006 році порівняно з 2005р. майже не змінилася. Із загальної кількості померлих 54,7% припадає на смерть від хвороб системи кровообігу, 11,5 - від новоутворень, 7,4 - від нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій, 5,8% - хвороб органів травлення.

Протягом минулого року зросла кількість померлих від хвороби, зумовленої вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), ендокринних хвороб, розладів харчування та порушень обміну речовин, хвороб шкіри та підшкірної клітковини, хвороб кістково-м'язової системи та сполучної тканини, окремих станів, що виникають у перинатальному періоді. Зменшилася смертність від інфекційних та паразитарних хвороб, новоутворень, хвороб нервової системи, хвороб сечостатевої системи, розладів психіки та поведінки, системи кровообігу, органів дихання, органів травлення, природжених вад розвитку та зовнішніх причин смерті [4].

Не менш вирішальну роль у формуванні геодемографічної ситуації належить механічному руху населення Закарпатської області.

Результатом всіх видів міграцій у 2006 році було формування від'ємного сальдо міграції (-2252 особи). У країні далекого зарубіжжя вибуло 669 осіб, 318 – у країни СНД, 4125 – в інші регіони країни. Щодо внутрішніх міграцій то приріст населення відбувся у м. Мукачєво, Берегівському, Мукачівському та Ужгородському районах, в решті містах та районах зафіксований відтік населення.

Еміграція населення Закарпатської області має переважно соціально-економічні причини, ще її називають заробітчанською. Люди виїжджають у пошуках кращого заробітку. Виїзд населення області – проблема, яка в майбутньому може стати загрозою формування активних продуктивних сил, адже виїжджають в основному за віком репродуктивні особистості, в результаті чого зменшуються показники народжуваності.

Поздовжній аналіз динаміки геодемографічної ситуації Закарпатської області з урахуванням соціально-економічних та екологічних факторів впливу, свідчить про зменшення чисельності населення в усіх районах простежується систематична тенденція до

його зменшення. Існують певні територіальні відмінності значень показників природного приросту. Основними причинами є нерівномірність розвитку районів, соціально-культурного середовища, рівня благоустрою та інші.

Вихід з демографічної кризи Закарпатської області можливий лише за умов трансформації територіальної організації соціально-економічного розвитку області спрямованої на підвищення якості та рівня життєдіяльності громадян. Необхідно проводити активну соціальну та демографічну політику, ґрунтованої на міцній економічній базі та знанні й використанні законів що керують та стимулюють репродуктивну поведінку людей. А це в свою чергу призведе до збільшення міцних шлюбних союзів, позитивної відтворювальної установки, народжуваності, покращення медико-санітарного обслуговування та зниження рівня захворювання, зменшення смертності та збільшення тривалості очікуваного життя. Всі програми та заходи обласної та місцевої влади мають бути спрямовані на соціальний захист та допомогу всіх категорій населення Закарпатської області.

Література:

1. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. – Чернівці: Рута, 2003. – 391 с.
2. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України. Навчальний посібник. – Тернопіль – 2001.- 147 с.
3. Міграційний рух населення в 2007 році. – Статистичний бюлетень: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2008. – 32с.
4. Населення Закарпатської області. – Статистичний збірник: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2007. – 111с.
5. Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів – К.: “АртЕк”, 1995.- 256 с., іл.
6. Садовник О.П. Якість життя населення, як інтегральний критерій оцінки ефективності регіонального управління.– Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Географія.– Тернопіль.– № 2 . — 2005 С. 48-51
7. Головне управління статистики у Закарпатській області.– <http://www.stat.uz.ua/index.html>
8. Стещенко В.С. Опыт применения метода когорт для изучения рождаемости на Украине в послевоенный период //Проблемы демографической статистики. - М., 1966.

Summary:

Natalia Smochko, Oleg Sadovnyk. ANALYSIS OF DEMOGEOGRAPHIC SITUATION OF THE TRANSKARPATIAN REGION AND DETERMINATION OF NASLIDCOVIN COMMUNICATIONS OF NEGATIVE CHANGES.

By the method of longitudinal research, which is based on information of the real generation an attempt to find out the causation copulas of negative changes of demography situation of the Zakarpatskoy area, and estimate their scales and foresee it subsequent development is carried out.

Надійшла 01.11.2008р.